

ŞANLIURFA'DA YENİ KENT DOKUSUNUN OLUŞUMUNDA SİVİL MİMARİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnş. Yük. Müh. Kasım YENİGÜN

Araştırma Görevlisi
Harran Üniversitesi,
Mühendislik Fakültesi,
İnşaat Mühendisliği Bölümü,
ŞANLIURFA / TÜRKİYE

Yük. Mim. İhsan ŞENOCAK

Öğretim Görevlisi
Harran Üniversitesi,
Mühendislik Fakültesi,
İnşaat Mühendisliği Bölümü,
ŞANLIURFA / TÜRKİYE

ÖZET

İnsanlar doğup büyüyor ve çoğalıyorlar. Şehirler de insanlar gibi...

Şehirler çeşitli sebeplerle hastalanıyor ve yok oluyorlar. Tıpkı insanlar gibi...

İnsanın ömrünü uzatmak mümkün değil. Eserleri, fikirleri ve hatıraları yaşatır insanı...

Ya şehirler?..İçlerindeki gizem, canlılık, nesillerin katman katman ekledikleri birikim, ihtiyaçlarla yoğrulmuş yılların tecrübesinin doğurduğu estetik ve zarafet, ilmek ilmek işlenen kültür dokusu, her biri tarih kitabı hükmündeki eserler, yapılar, duvarlar ve taşlar...Bir çok ağızdan daha çok şey anlatan taşlar...

İklim şartları, höyük üzeri tarım, bilinçsizlik...Her ne ad konulursa konsun sebebine...Esen her rüzgarın tozları arasında, yağın her yağmurdan sonra akan su damlasının içinde, geçmişimizden, kültürümüzden gidenler var... Gümrüklerde gidenlerle birlikte...Bir de bizim götürdüklerimiz, öldürdüklerimiz, yok ettiklerimiz var...İntihar eder gibi...

Gönül isterdi ki eski ve yeni değerlendirmesi yapılsın. Yer aynı, toprak aynı, iklim aynı, insan aynı...Ama eski ve yeni olarak; iki ayrı kent, iki ayrı doku, iki ayrı kültür ve sonuç var ortada...O halde bir doku tarzının tamamen terk edilip yeni bir dokuyu işlemeye nereden ihtiyaç duyulmuştur. Olmaması gereken böyle bir farklılığın tespit edildiği de ortadadır...Görünen o ki, hala aynı kalamayan bazı şeyler var...

Bu çalışmada öncelikle, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin kalbi durumunda olan Şanlıurfa ele alınarak eski kent dokusu ve bu dokunun çeşitli özellikleri ile bu mimarının oluşumunda etken olan tarihi, dini, sosyal ve yöresel faktörler incelenmeye çalışılmıştır.

Eski kent dokusuyla ilgili bu tespitten sonra şehirleşmedeki yeni yönelim ve bu yönelimi etkileyen mali, idari, kültürel ve sosyal etkenlerle modern çağın gerekleri ve benzeri sebepler belirlenmeye çalışılmış ve yeni dokudaki yapısal tarz ile bu tarzın kültür hayatına etkisi örneklendirilmiştir.

Temel fikrimizi “içinde yaşadığımız bazı değerleri ileriki yıllarda fotoğraflarda aramak zorunda kalmamak” şeklinde bir düşünce mantığı yönlendirmektedir.

Yapılan bütün tespitler ve değerlendirmelerden sonra, gerek tarihi kent dokusunun nasıl korunacağı ve rehabilite edileceği ile yeni kent dokusunda geçmişten gelen orijinal ve güzel izlerin nasıl aktarılabilceği ile ilgili öneriler sonuç bölümünde yer almıştır.

GİRİŞ

Asrımızın en büyük projelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin merkezi konumundaki Şanlıurfa hızlı bir gelişme ve değişme süreci yaşamaktadır.

Tarımdan sanayiye, sosyal yapıdan kültür hayatına kadar bir çok alanda etkisini gösteren bu değişim süreci içinde, birçok medeniyeti ve kültürü sinesinde barındırmış olan, köklü ve zengin bir kültür mirasına sahip Şanlıurfa'nın bu tarihi kimliğini koruması ve yaşatması gerekliliği hem bu şehir insanları ve hem de dışarıdan gelerek bu değişikliği açıkça gören yabancılar tarafından da vurgulanmaktadır. Buna rağmen, bazı istisnalar dışında özellikle sivil mimarinin korunduğunu yahut yaşatıldığını söylemek hemen hemen imkansızdır.

Çevrede ağaç malzemenin bulunmayışı, taşın Şanlıurfa mimarisinde hakim malzeme olarak kullanılmasına yol açmıştır. Urfa taşının kolay işlenebilmesi ve yüzyıllardan beri süre gelen taşçılık geleneği, bu taşlara kültürü, yaşayışı, inançları, ve hayatın ta kendisini işlemiştir. Hala canlı bir tarih abidesi olarak ayakta duran ve üstelik günümüzde bile kullanılan bu evler pek çok şaire, yazara, tarih araştırmacısına ve ilgilenen herkese çok şeyler anlatmaya devam etmektedir. Bu evler hala şehrin gönüllü turizm elçiliğini yapmaya devam etmekte, bütün tanıtımlarda ilk başvuru mekanları olarak yer almaktadırlar.

Bu mimari tarzın özelliklerini ve bu tarzın oluşumunda etkili olan nedenleri ileride açıklamaya çalışacağız. Ancak son yıllarda şehre gelen pek çok kimse tarafından, bir yandan oldukça sağlıklı ve güzel bu doku tarzının terk edilip yepyeni bir şehir dokusunun oluştuğu, bu doku tarzının terk edilmesiyle o dokuda yaşanan hayat tarzının, kültür biçiminin, geçmişle bağ oluşturan pek çok örfün de terk edildiği, öte yandan tam anlamıyla kabullenilemediği her

halinden belli olan ve modern olduğu söylenen çok katlı, yeşilsiz, havasız, dar ve sıkışık binalarda diyalog sıkıntısı çeken ve kaybedilenlere hasretle bakan yığınlar görülmektedir.

Şimdi sivil mimarinin özelliklerini ve kültürle olan etkileşimini inceledikten sonra yeni Şehir dokusunun özelliklerini ve eskiyle olan farklılıklarına bir göz atalım.

ŞANLIURFA'DA SİVİL MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Şanlıurfa ilinin mimarisinde etkili faktörler incelendiğinde iklimin ilk sıraları aldığı hemen görülür. Meteoroloji kayıtları da bunu doğrulamaktadır. Yaz aylarında gölgede 45→C'yi bulan sıcaklıklar (19.07.1962'de 46.5→C ile Türkiye'de ölçülen en yüksek sıcaklık) halkı, serin özellikler taşıyan yapılar aramaya itmiştir.(DMİ, 1984)

Buradan hareketle ev halkının, yılın yaklaşık yedi ayı boyunca gününün çoğunu geçireceği yazlık eyvanlar evin en cazip köşesini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, kiler olarak kullanılan ve pek çok gıda maddesinin uzun süre bozulmadan durmasını sağlayan ve genellikle eyvan veya odaların altına yapılan **zerzembe**'ler evin önemli bölümlerinden birini oluşturur. Saydığımız bu bölümlerle birlikte **yüksek dış duvarlar** ve böylelikle bütün gün gölge kalması sağlanan **dar sokaklar** hep iklim nedeniyle oluşturulmuş elemanlardır.

Ancak evlerin sokak tarafından yüksek duvarlarla çevrilmesi sadece iklimin etkisiyle değildir. Yre insanın bağlı olduğu İslam dininin özellikleri gereğiyle aile hayatının **mahremiyeti** sebebiyle de bu tür bir yapı Őekline ihtiyaç duyulmuştur. Evlerin bu Şekilde bir gizliliğine rağmen iki Őeye çok önem verilmiştir:

Bunlardan birincisi; ev **büyük, geniş ve çok fonksiyonlu** yapılmış, üstelik böylesi büyük bir evde **birleşik aile** düzeninde oturularak babadan oğula, dededen toruna **bilgi, kültür ve rfn aktarılması sağlanmış** ve bu Şekilde kültürlü yeni nesillerin yetişmesi oldukça düzenli ve verimli bir Şekilde uzun yıllar srmştr.

İkinci zellik ise, bu duvarların yüksek ve kapalı olmalarına rağmen evin **işlemeli desenli büyük kapısının** misafirlere her zaman açık olmasıdır. Zaten evin geniş olması, mutfakların (**tandırık**) büyük yapılması, evin bölümleri içinde hem kadın hem erkek misafirleri ağırlayacak Şekilde **haremlik** ve **selamlık** birimlerinin bulunması Hz. İbrahim Peygamberden bu güne dek süre gelen **misafirperverlik geleneğinin** devamı ve yerleşikliği ile izah edilebilmektedir.

Evin ortasındaki geniş avlularda bulunan **havuz**, yeşil sevgisinin yaşatıldığı **ieklik**, hayvan sevgisinin evin içine yerleştiğinin bir simgesi **kuş takaları**, sıcak havalarda ev

halkının dinlendiği **asma altları**, malzemelerin istiflendiği duvar nişleri (**camhane**) ve benzeri daha pek çok bölüm bir çok ihtiyaca cevap verecek şekilde dizayn edilmiştir.

Evin üstünde çatı yerine **düz dam** yapılması, hem kışları genelde karsız olan iklim etkisinden dolayı ve hem de sıcak yazlarda salça, biber vs. kurutulması için mekan ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

YENİ KENT DOKUSUNUN ÖZELLİKLERİ VE BU DOKUYU OLUŞTURAN SEBEPLER

“Oldukça çarpık ve hızlı bir büyümeyle karşılaşan kentlerimizde ciddi boyutlarda yaşanan bir denetimsizliğin hakim olduğunu görmekteyiz. Makro düzeyde planlamanın eksikliği, yasal düzenlemelerin boşluğu ve denetim organizasyonlarının yetersizliği, vahşi bir arsa talanını, sağlıksız ve biçimsiz bir yapılaşmayı, düzensiz bir trafiği, yetersiz bir ulaşım ağını, sağlıksız bir çevreyi oluşturmuştur.

Yıllardır söylenegelen bu olumsuz sonuçların örneklerini daha da artırmak mümkündür. Örneğin bir Ümraniye faciası, çöpün sadece bir çevre sorunu olmadığını, Türkiye’ın çeşitli yerlerinde patlamaya hazır çöp yığınlarının üzerine kurulmuş yerleşim birimlerinin karşılaşılabilecekleri tehlikeyi de göstermiştir.

Konumuzun başlangıcında bu genel ilkelerden bahsettikten sonra tarihten bazı örnekler başlığı altında Urfa’nın kaybedilmiş değerlerinden de bahsetmek istiyorum.

Sadece adını bile bazılarımızın bildiği **Mecbelbehr**, eski Hükümet konağı, eski Belediye sarayı, beylerin-ağaların değil vatandaşların oturduğu konak tipi evler...Hangisi ayakta acaba ?” (Yeniğün-Gümüşçü, 1997)

Aslında ülkemizin çoğu kentinde görülen eski ve yeni kent bölümleri birtakım zorunlulukların sonucu olarak karşımıza çıkmasına rağmen, bu iki doku arasındaki teknik, sosyal ve kültürel uçurum pek çok kimseyi ürkütmekte ve tedbir alınmasını gerekli kılar boyuta varmaktadır.

Şimdi, kentlerin eskiden beri süre gelen dokusunun bıçak gibi kesilip yeni bir yapılaşma düzenine ve yoğunluğuna geçişinin sebeplerini Şanlıurfa özelinde incelemeye çalışalım:

“Sanayileşme, istihdam oluşturan çeşitli etkenler (GAP gibi), güvenlik sorunları ve diğer sosyal etkenlerin doğurduğu en önemli sorunlardan biri olan göçün başını çektiği hızlı nüfus artışı, konut ihtiyacını had safhaya çıkarmış, dolayısıyla mevcut yapı düzeni ve mimarisi bu talebe cevap verememiştir.

Günümüzde yaşanan ekonomik problemlerden dolayı halk, (arsa spekülörleri gibi) çeşitli nedenlerle giderek daha zor elde edilebilen arsayı zor alabilmekte ve yine artan maliyetlerden dolayı daha ucuz konut inşa etmek zorunda kalmaktadır. Bu da konutlarda giderek daha küçük, daha az özellikli ve düşeyde ilerleyen bir yapı tarzını doğurmuştur.

Kentleşme ile ilgili planlamaları yapan insanların yetersiz bilgileri, kurumların mali yetersizliği, ilgili kurumlar arası koordinasyon eksikliği, gelişmenin miktar, şekil ve yönünün tahmin edilemeyişi, siyasi mekanizmaya bağlı gecekondular ve imar afları gibi olumsuz nedenlerden dolayı kentleşmenin çarpıklaşması, gecekonduların oluşması, yeni yapılaşma tarzının kangren bölgelerini sergilemektedir.”Şenocak, Yenigün,1997)

Öte yandan sosyal yönelimlerin ve etkileşimlerin, beton yığınlarından ibaret yeni doku tarzına kaymada etkisi inkar edilemez. İnsanların apartmanlarda yaşama arzusu, onları olanca gücüyle bu yeni doku tarzına sürüklemiş, ancak birazdan sözünü edeceğimiz problemlerle karşılaşınca geri dönüşün zor olduğunu ve eldeki evlerden pek azının ayakta durduğunu, geri kalanların ise yıkılarak beton yığınlarına yerlerini terk ettiklerini görmüşlerdir.

YENİ KENT DOKUSU MEKANLARININ SİVİL MİMARİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Yeni kent dokusunun mekan özelliklerini incelemeye başladığımızda pek çok olumsuzluk göze çarpar. Bunlar kısaca maddelemeye çalışırsak;

- Eski Urfa Evleri’ndeki genişlik gitmiş, yerine darlık gelmiştir. Üstelik bu dar mekanlar, çekirdek aile modeline rağmen, yörede hala geçerliliğini sürdüren çok çocuklu yaşantı ile iyice çekilmez olmakta ve karşılıklı sorumlulukların oldukça ön plana çıktığı apartman hayatında bu kalabalıklar yaşamı hayli çekilmez kılmaktadır.
- Sivil mimariyi oluşturan evlerdeki avlular ve bahçeler gidince, çocuklar için oyun mekanı olarak sokaklar alternatif haline gelmiştir. Kentte yeterli çocuk parkları ve yeşil alanlar bulunmayınca, oldukça sağlıksız bir sokak kültürü oluşmuştur. Üstelik bu evlerde çekirdek aile yaşantısında bulunulduğu için, eski evlerdeki dededen toruna kültür aktarımı yapılamamakta ve dolayısıyla gelenek, görenek ve kültürel yaşantıda kopukluk yaşanmaktadır.
- Eski mekanlardaki geniş aile, hayatı oldukça ekonomik kılmakta, tek kazanda pişen yemekten çok kişi faydalanabilmektedir. Ancak yeni konut tipinde her aile için farklı malzeme ve her öğün için farklı kazan kaynamaktadır. Bu da ekonomik geçimsizlikte önemli bir unsur olmaktadır.

- ◆ Yeni mekanlarda oda sayısının azlığı, misafirperverlik geleneğini de azaltmış, eskiden var olagelen yoğun sosyal iletişimi devre dışı bırakmıştır.
- ◆ Avlulardaki yeşilliğin yerini, salonlardaki yapma çiçekler almıştır.
- ◆ Kuş takalarındaki kuşlara, kümeslerdeki hayvanlara olan hasret resimlerle giderilmeye çalışılmaktadır.
- ◆ Eski mahallelerdeki sıcak komşuluk ilişkileri, yeni gökdelenlerde yerini başkaları ile zorunlu ve resmi diyaloglara bırakmıştır.
- ◆ Geniş avlular daha önceleri düğün, nişan, sünnet gibi sosyal olaylara sahne olabildiği için hem ekonomik açıdan kolay olmakta ve hem de toplumsal kaynaşmayı sağlayabilmekteydi. Böyle bir imkanı bulunmayan yeni konutlar, bu olayları ya basit şekilde geçiştirmekte veya büyük masraflarla bu iş için hazırlanmış yapay salonlara ihtiyaç duyulmaktadır.
- ◆ Eskinin büyük mutfaklarında nesilden nesile aktarılan ve lokantaları aratmayacak zenginliğe sahip mutfak kültürü günümüzün yeni konutlarındaki dar mutfaklarda yerini hazır yiyeceklere ve basit mönülere bırakmıştır.
- ◆ Bütün bunların yanında eski evlerde hiç bulunmayan ancak şimdi çok ciddi bir problem olarak karşımıza çıkan trafik sıkışıklığı, yolların darlığı, park yeri problemleri, yeşil alan eksikliği, hava kirliliği, şiddetli gürültü, altyapı problemleri, ve daha pek çok sorun kendini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern ve yeni kentler, yeni konutlar derken aslında ortaya çıkan çarpık kentler ve mekanlar, kitleleri yakından ilgilendiren bir konu haline dönüşmüştür. Dolayısıyla çok sayıda planlayıcı ve uygulayıcı bu problemin çözümü için gayret sarf etmektedir. Mevzuata uyulmadan yapılan yapılardaki hızlı artış bir yana, mevzuata uygun olarak yapılan yapılarda da yukarıda sözünü ettiğimiz eksikliklerin olmadığını söylemek mümkün değildir.

Binlerce yılın birikimiyle oluşmuş bir kültürü on binlerce insanın kafasından silip atabilmek mümkün değildir. İnsanların yaşaya geldikleri kültürü ve özelliklerini yaşamak zorunda oldukları mekanda aramaları doğal haklarıdır. Bu yüzden, öncelikle bu özellikleri yansıtan Urfa Evleri'nin restorasyonu, bu tarihi dokunun korunması ve halka açılışının sağlanması şarttır.

Modernizasyon, çağın gerekleri, hızlı nüfus artışı ve diğer gelişmelerin doğurduğu zorunlu sonuçlar çerçevesinde yeni yapılaşmayı kültür hayatıyla bağdaştırmak gereği kaçınılmazdır.

Bu nedenle yeni yapılarda eskinin çok iyi incelenerek mevcut tecrübelerden istifade edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, 1984, Ortalama, Ekstrem Sıcaklık ve Yağış değerleri Bülteni, Ankara.

ŞENOCAK M. İhsan, YENİGÜN Kasım, 1997, Çarpık Kentleşmeyi Önleme Çözümlerinin Eleştirisi, I. Ulusal Kentsel Altyapı Sempozyumu, 20-22 Kasım 1997, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Gaziantep.

YENİGÜN Kasım, GÜMÜŞÇÜ Mehmet, 1997, Şanlıurfa'da İmar ve Altyapı Konusunda 2025'lere Bakış, İller Bankası Dergisi, Sayı:1, Ankara.
